

“הציונות ההיסטורית”: חלופה לגישתו של חיים גנז לבחינת צדקת הציונות

פתיחה: מבוא לציונות טרנסצנדנטלית או “כיצד הציונות הצודקת היא באפשר?”¹. הזכות להגדרה עצמית לאומית: זכות היסטורית או זכות א-היסטורית? 2. על ציונות קניינית, היררכית ושוויונית. 3. מי קובע בשאלות של צדק בינלאומי? על הטריבוונל הרמיוני של הצדק. 4. חובת הפיצוי והפיס: על מי מוטל לפייס את מי? סיכום.

פתיחה: מבוא לציונות טרנסצנדנטלית או “כיצד הציונות הצודקת היא באפשר?”

המחלוקת הבסיסית ביותר בין חוקרים בתחום היחסים הבינלאומיים נוגעת לשאלת המקום של צדק ומוסר במערכת הבינלאומית. הגישה הריאליסטית מכחישה את קיומם של אלו ביחסים הבינלאומיים, וטוענת שבהינתן מערכת אנרכיסטית השחקנים נוהגים לפי מצב הטבע ההובסיאני, כלומר: כל אחד פועל לחיזוק עוצמתו מתוך האינטרס שלו בלבד. לפיכך, פייסנות ותמימות בנוסח צ'מברליין ודאלדיה הם בגדר כסילות עקרונית המובילה להתחזקות של רודנים עקב החלל שנפער במערכת. יציבות המערכת ושלומה מושגות אפוא דווקא באמצעות מאזן כוחות.¹

לעומתם, תומכי הגישה הליברלית טוענים כי באמצעות שיתופי פעולה וארגון מוסדי נכון, מתרבים הסיכויים להפוך את הסדר הבינלאומי לצודק יותר ולהביא לפתרון בעיות בדרכי שלום. משטרים בינלאומיים של זכויות אדם ומשפט בינלאומי, תלות הדדית והבניה נכונה של המערכת הבינלאומית יכולים להוביל למיתון האלימות, ואפילו לעולם שבו מדינות יאמצו מדיניות חוץ מוסרית על חשבון האינטרסים שלהן.²

* תודתי נתונה לעמיתים ולחברים שקראו גרסאות מוקדמות של המאמר והעירו הערות מועילות, בהם ד"ר גל הררי, ד"ר קובי מיכאל, ד"ר גלעד מלאך, ד"ר חזקי שוהם, פרופ' גרעון שמעוני וד"ר חיים שפירא. תודה גם למרכז האקדמי שלם על מלגת מחקר שאפשרה את כתיבת המאמר. מובן מאילו שהתוכן הוא באחריותי הבלעדית.

1 לדוגמאות קלאסיות של ריאליזם ונאו-ריאליזם ראו האנס י' מורגנטאו פוליטיקה בין האומות (יוסף נדבה מתרגם, 1968); E. H. CARR, THE TWENTY YEARS' CRISIS 1919–1939 (1939); (KENNETH N. WALTZ, THEORY OF INTERNATIONAL POLITICS (1979).

2 זו היא הצגה פשטנית ומכלילה של המחלוקת. להצגה מפורטת ראו צ'רלס קגלי ויוג'ין ויטקופף הפוליטיקה העולמית 24–39 (מהדורה שביעית, חדרה ארליך מתרגמת, 2002). לעניין עלייתה של מדיניות חוץ מוסרית בשנים האחרונות ראו, למשל, MARK R. AMSTUTZ, INTERNATIONAL ETHICS (4th ed. 2013); RICHARD SHAPCOTT, INTERNATIONAL ETHICS: A CRITICAL INTRODUCTION

כל המעלעל בהיסטוריה העולמית בכלל ובזו של הדורות האחרונים בפרט מבין מיד את הסכנה הטמונה בגישה הליברלית, על אף ההבטחה המפתה והחזון משוכב הנפש שביסודה. כלקח היסטורי, התומכים הזהירים של גישה זו נזהרים מיצירת מצג שווא באשר להיתכנות של תיקון מהיר, קל וצודק של הסדר הבינלאומי ושל כינונו על אדני מוסר. פעילות "מוסרית" מדי בסביבה שאיננה מאמצת הנחות יסוד ליברליות ודמוקרטיות עלולה להתברר כמשיחיות שקר, וממילא כעוול מוסרי המפנה מקום לרוע, אף אם היא רצופה כוונות טובות.

מתוך רגישות זו סרטט ג'ון רולס, הפילוסוף הפוליטי הליברלי הבולט ביותר במאה העשרים, בספרו **חוק העמים** את מה שהוא מכנה "אוטופיה ריאליסטית". זהו ניסיון לקדם את המערכת הבינלאומית לעבר משטר צודק יותר ויציב יותר, עקב בצד אגודל, בהינתן העובדה של אנושות רבגונית, שבה עמים ליברליים חיים בצד עמים הגונים שאינם ליברליים, ואף בצד לא מעט עמים פורעי חוק.³ רולס הבין עד כמה רחוקה המערכת הבינלאומית מיישום משנתו, ולכן בחר לדבר בספרו על "עמים" ולא על "מדינות". על פי רולס, מדינות העולם – אף הליברליות שבהן – נוהגות בהתאם לאינטרסים שלהן הרבה יותר משהן נוהגות לפי כללי מוסר. כדי להגיש את המרחק בין המצב הקיים לבין האוטופיה שלו, גם החלקית וה"ריאליסטית", הוא אימץ כוונה את המינוח הפחות שגרתי: "עמים".⁴

בשונה מגישתו המתונה של רולס, חיים גנו פרסם בשנים האחרונות שני ספרים הממוקדים בציונות ובמדינת ישראל ומעמידים אותן לפני קנה-מידה נוקב של צדק: **ציונות שווינונית** ו**תאוריה פוליטית לעם היהודי**.⁵ בספרים אלו אין הפניית מבט או ניתוח משמעותי של נורמות ההתנהגות של המדינות הסובבות את ישראל כרקע לרף המוסרי הנדרש ממנה, ואף לא אזכור או הסבר של הנחיתות המובנית של ישראל במוסדות האו"ם, המתבטאת ברוב אוטומטי נגדה בלא מעט פורומים בינלאומיים חשובים. אין בספריו גם בחינה משווה של הנורמות שהוא דורש להחיל על מדינת ישראל. בחינה כזו הייתה מבהירה עד מהרה שאין כמעט מדינה בעולם שעומדת בהצלחה במבחני צדק כאלו. בהיכל הצדק שבנה גנו דן בעקרונות הצדק כבנוסחאות מתמטיות, אך את החשבון הוא מגיש למדינת ישראל בלבד.

3 (2010); RETHINKING ETHICAL FOREIGN POLICY (David Chandler & Volker Heins eds., 2007).

3 ג'ון רולס **חוק העמים** (שחר פלד מתרגם, 2010).

4 שם, בעמ' 73-81. רולס גם מבין (בעמ' 103) שמדינה לא תוכל להגביל את עצמה בחוק-עמים צודק כשמדינות יריבות פטורות מכל מגבלות מוסריות: "[...] שלום מתוך שביעות רצון יתמיד לאורך זמן רק אם הוא כללי, כלומר אם הוא תופס בין כל החברות; שאם לא כן תחזורנה החברות להתחרות על השגתו של כוח עודף, ובסופו של דבר יקרוס גם השלום. די במדינה חזקה אחת בעלת כוח צבאי וכלכלי, שתצא למסע התפשטות ותהילה, כדי להנציח את מחזור המלחמה וההכנה למלחמה". מכאן, שחוק העמים חייב לכלול הגבלות משמעותיות על מדינות פורעות חוק.

5 ראשון יצא לאור הספר CHAIM GANS, A JUST ZIONISM (2008), כמה שנים אחריו יצא הספר **תאוריה פוליטית לעם היהודי** (2013) (להלן: ת"פ). באותה שנה הוציא גנו מהדורה עברית לספרו האנגלי בשינויים קלים המתאימים את חלקו לתוכנות מספרו ת"פ, וקרא לו **ציונות שווינונית** (2013) (להלן: צ"ש). גרסאות מוקדמות יותר לתפיסותיו של גנו אפשר למצוא בכתיבתו המוקדמת ובעיקר בספר **מריכרד ואגנר עד זכות השיבה: ניתוח פילוסופי של בעיות ציבור ישראליות** (2006), ובספרו באנגלית CHAIM GANS, THE LIMITS OF NATIONALISM (2003).

דרישת האכיפה הסלקטיבית הזו יוצרת רושם שמדינת ישראל והתנועה הציונית נגועות בבעיות מוסריות קשות וחריגות, והן מהלכות כל ימיהן, ובמיוחד מאז 1967, על גבול הלגיטימיות. גזעו מצמו מתנדנד לאורך ספריו בין עמדה המסתפקת בהסתייגות נחרצת ממה שנדמה בעיניו כעוולות קשות של הציונות, לבין התניית עצם הלגיטימיות של ישראל בכך שתשנה מן היסוד את תפיסת עולמה; לעתים הוא אף מגיע עד כדי שלילה מוחלטת של מדינת ישראל כמצבה היום כמדינה של עוול. יתרה מזו: גזעו אף מציג את עמדתו כסוג של כתב הגנה על הציונות, המבהיר את היתכנות צדקתה אם תתאים את עצמה לנוסחאותיו. הוא אף משתף את הקורא מפעם לפעם במסכת ייסוריו, כמי שגדל על חינוך ציוני והגיע בעל כורחו למסקנותיו הקשות – אך לדידו אין דבר העומד לפני האמת והצדק הנוקבים שמהם אין מפלט.

דומני שמשפטו של גזעו מבוסס על שורה של הנחות לא הכרחיות שהוא מאמץ בדרכו אל מסקנותיו מרחיקות הלכת. חלקן עקרוניות ופילוסופיות, אחרות – עובדתיות והיסטוריות. מעבר לכל אלה אני מסתייג מהגישה הא-היסטורית שלו לעיסוק בצדקת הציונות, שהיא כמובן תופעה היסטורית פראקטלנס. הוא מכריז על עצמו שאיננו מוכשר לעסוק בנושאים היסטוריים⁶ ובכל זאת מקיים דיון בשורה ארוכה של נושאים שמקבלים את מובנם היחיד רק בהקשר היסטורי. אפשר להבין שכפילוסוף הוא איננו נוטה לעיסוק טרחני בעובדות, אך הגישה הכמורקאנטיאנית, הטרנסצנדנטלית, שפיתח לבחינת השאלה ”כיצד הציונות הצודקת היא באפשרו” – משל היו הציונות או מדינת ישראל נוסחה אנליטית שיש לבחון את תקפותה בכלים מתחום הלוגיקה הפורמלית⁷ – איננה הולמת את טבעו של האדם, האנושי כל כך, האנושי מדי.

הפרקים במאמר זה נועדו להבהיר את טענתי בנוגע לגישה הא-היסטורית או האנטי-היסטורית של גזעו. בפרק הראשון אטען טענה עקרונית שלפיה התייחסותו של גזעו לזכות להגדרה עצמית לאומית כאל זכות מוחלטת וא-היסטורית היא בעייתית מאוד ליישום, איננה ברורה משפטית, ויותר מבלבלת מאשר מבהירה את מצב המערכת הבינלאומית ואת הנורמות הרצויות בנושא זה. על כן, נכון יותר להתייחס לזכות להגדרה עצמית כזכות הנובעת מתוך הקשר היסטורי נתון. בפרק השני אטען כי הטיעון של גזעו על שלושה נרטיבים ציוניים (קנייני, היררכי ושוויוני) איננו עומד במבחן ההיסטוריה הממשית של הציונות, שברוך כלל שילבה בין שני הטיעונים הראשונים וכמעט מעולם לא התקיימו בה ”הטיפוסים האידאליים”, הנפרדים. הטיעון המשולב מיוזג בין הזכות האוניברסלית להגדרה עצמית לאומית לבין המאפיינים ההיסטוריים המחזקים אותה, הקשורים לתנאי הקיום הספציפיים של העם היהודי, של ארץ ישראל ושל הערבים. בפרק השלישי אטען כי הטענה של גזעו בדבר הצורך של היהודים לעכב את ההוצאה לפועל של זכותם להגדרה

6 ת”פ, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 30.

7 צ”ש, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 18 (”מטרת החיבור הזה היא לנתח באופן פילוסופי את צדקת הציונות העכשווית [...]”). ת”פ, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 9 (”ספר זה דן בהנחות העיוניות הפילוסופיות והמושגיות המצויות ביסוד עלילת הנרטיב הציוני על העם היהודי, בפילוסופיות מוסר ותורות מוסר מדיני הנוגעות למעמד היהודים לעומת מעמדם של הערבים בארץ ישראל [...] כך משמש הספר פילוסופיה מדינית של העם היהודי”).

עצמית בארץ ישראל עד שיהיה לכך תיאום ברמה הגלובלית – מה שלטענתו מצמצם את צדקת הציונות ל"הגנת הכורח" בלבד – מנותק לחלוטין מהנורמות הבינלאומיות בתחום זה, כפי שרווחו בזמן הרלוונטי (סוף המאה התשע-עשרה עד אמצע המאה העשרים), ואף מתעלם מההכרה הבינלאומית הברורה בזכויות היהודים שבאה לידי ביטוי בכתב המנדט ובמסמכים נוספים. בפרק הרביעי אטען כי דרישתו של גנז ממדינת ישראל לקחת אחריות על העוולות החמורות שלטענתו ביצעה ב-1948, ואף לפצות את הפלסטינים על כך בזכות שיבה חלקית, מתעלמת מהנורמות הבינלאומיות שהיו מקובלות בתקופה המדוברת ובזמננו, כמו גם מהגירוש והנישול של יהדות ארצות ערב שהתרחשו בה בעת.

כל אחד מהנושאים הללו ראוי להתייחסות ארוכה, החורגת מגבולותיו של מאמר זה; אף על פי כן אני מקווה שהקורא ימצא בצירופם יחד – ולו בתמצית – מעין חלופה עקרונית לגישה של גנז באשר לצידוק וליישום הראויים של הזכות להגדרה עצמית לאומית, וממילא גם לבחינת צדקתה של הציונות. כינתי חלופה זו "הציונות ההיסטורית" – גרסה שיש להוסיפה לשלוש הגרסאות של הציונות שהציג גנז, מכיוון שבאף אחת מהן אין לדעת ייצוג הולם לגרסה שהיתה והינה הדומיננטית ביותר בתנועה הציונית.

1. הזכות להגדרה עצמית לאומית: זכות היסטורית או זכות א-היסטורית?

אבן יסוד בבניין התאורטי של גנז היא הטענה שהזכות להגדרה עצמית לאומית היא זכות המוקנית לכל אומה. גנז מניח את קיומה של זכות זו, ולדידו היא הבסיס לתביעתה הבסיסית הצודקת של הציונות. היא גם הסיבה המובנת מאליה, בעיניו, לכך שאף לפלסטינים מוקנית זכות להגדרה עצמית לאומית. היא גם הבסיס לפתרון הראוי בעיניו לסכסוך ישראל-ערב: שתי מדינות לשני העמים.

ואולם, גנז מדגיש שזכות זו היא זכות א-היסטורית ואוניברסלית. פירושה של זכות א-היסטורית הוא שאין לתלותה בנסיבות היסטוריות, "זכות שיש לקבוצות לאומיות בגלל היותן קבוצות לאומיות ולא בגין אירועים בהיסטוריה המסוימת שלהן".⁸ את הזכות הזו מעמת גנז עם "הזכות ההיסטורית" הנוגעת לזיקתו של עם לארץ מסוימת או לנחלה מסוימת. כאן, לדידו, אנו יוצאים מתחום הזכויות הא-היסטוריות ועוברים לתחומה היחסי של ההיסטוריה. כאן יכולה הזכות ההיסטורית להועיל רק כדי לקבוע את המיקום למימוש הזכות הא-היסטורית במידה והיא כבר קיימת, אך היא איננה מכוננת את הזכות עצמה. ההשלכה החשובה של הבחנה זו היא שתקפות הזכות ההיסטורית של היהודים לארץ ישראל איננה מחייבת את שליטתם בכל חבליה ההיסטוריים, והיא רק מצדיקה את מימוש זכותם הא-היסטורית במסגרת תחומי ארץ ישראל דווקא.⁹ זאת ועוד: "הזכות ההיסטורית מאפשרת הגדרה עצמית רק באזורים שגודלם שווה לאזורים שממילא היו מנועים בפני קבוצות לאומיות אחרות אילו חולקו זכויות ההגדרה העצמית באופן צודק בין קבוצות לאומיות".¹⁰

8 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 46.

9 שם, בעמ' 54-55.

10 שם, בעמ' 55.

לדעתי, הניסוח של גנז – שלפיו הזכות להגדרה עצמית היא זכות א־היסטורית – הוא ניסוח מטעה, הגורם לכשל בסיסי בגישתו לשאלות הציונות והסכסוך היהודי-ערבי, בנייתוחיו ובמסקנותיו. אסביר.

השאלה הבסיסית ביותר הנוגעת לזכות של עם להגדרה עצמית היא ”מהו עם“, או בסגנון אחר, מיהו בעל הסמכות לקבוע מי נחשב לעם. בין חוקרי מדע המדינה יש אומדנים העוסקים במאות ואלפי קבוצות לשוניות וקבוצות אתניות בעולם.¹¹ בהינתן העובדה שבאום חברות רק 193 מדינות, ושיש בעולם כמאתיים תנועות לאומיות פעילות בעוצמות שונות,¹² השאלה מה המאפיינים המכריעים מי ייכלל בקבוצת ה”עמים” הזכאים להגדרה איננה שאלה מסדר שני. בלי לתת עליה תשובה סדורה, ההכרזה על הזכות להגדרה עצמית היא הכרזה ריקה – בדיוק כמו ההכרזה על האיסור ליטול חיים, בלי להבהיר אם הכוונה לחיי אדם, לחיי יונקים, לחיי זוחלים או שמא אף צמחים נכללים בהגדרת החיים לעניין זה.¹³ כדי להבין את מורכבות העניין די אם נחשוב לרגע על מדינה כמו פפואה-גינאה החדשה, שאוכלוסייתה מונה כשבעה מיליון נפש המחולקים ל-848 קבוצות לשוניות ואתניות. האם לכל אחת מהן עומדת זכות להגדרה עצמית לאומית? 175 אלף התושבים של האי בוגנוויל תבעו בשם זכות זו לפרוש מהשלטון המרכזי במדינה ואף פתחו במלחמת עצמאות (1988-1997) שבמהלכה מתו עשרים אלף איש. דוגמה קטנה זו ממחישה כיצד העניקה גורפת של הזכות להגדרה עצמית משמעותה פירוק הסדר הבינלאומי הנוהג לרסיסים קטנים, ודומה שרק מעטים יתמכו בה. מה הם אפוא התנאים ההיסטוריים לכך שנתייחס לקבוצה כאומה מובחנת ונזכה אותה בזכות המדוברת? בלי להשיב על שאלה זו, הזכות א־היסטורית נשארת כהמחאה ללא חתימה שאיננה מקדמת חלוקה צודקת ואיננה מאפשרת פתרון של שום סכסוך ממשי. אכן, זהו גם המצב מבחינת המשפט הבינלאומי שלדעת רבים לא הוכרה בו הזכות להגדרה עצמית כזכות א־היסטורית. אפשר לעקוב אחר התהליך שבו נהפך עקרון ההגדרה העצמית במשפט הבינלאומי מעיקרון מכוון ומנחה בין עקרונות שונים (כפי שהופיע במסמך ארבע-עשרה הנקודות של ווילסון ובמדיניות חבר הלאומים), לזכות בעלת תוקף חזק (במגילת האו”ם, וביתר בהירות בהחלטות שקיבלה העצרת הכללית של האו”ם מאז 1960). עם זאת, בכל החלטות האו”ם בנושא תמיד יש פסקאות המסייגות זכות זו רק למקרים שבהם היא איננה פוגעת בעקרון השלמות והריבונות של המדינות הקיימות.¹⁴ בין פרשני המשפט

11 WILL KYMLICKA, MULTICULTURAL CITIZENSHIP 8 (1995)

12 JAMES MINAHAN, NATIONS WITHOUT STATES: A HISTORICAL DICTIONARY OF CONTEMPORARY
Tyler Felgenhauer, Selected Self-Determination (NATIONAL MOVEMENTS (1996
and Interstate Conflicts Since 1990, app. C to THE SELF-DETERMINATION OF PEOPLES 393
(Wolfgang Danspeckgruber ed., 2002)

13 מחקרים על התנהגויות מפתיעות בעולם הצומח עוסקים בהתנהגויות שכוננו בעבר “אפקט בקסטר”. המחקר הבוטני העכשווי מאשש בזהירות לא מעט מכיוונים אלה; ראו דניאל חיימוביץ צמח – מה הוא יודע? עולם החושים המפתיע של הצמחים (עמנואל לוטם מתרגם, 2014).

14 M. K. Nawaz, *The Meaning and Range of the Principle of Self-Determination*, 1965
DUKE L.J. 82; Robert Randle, *From National Self-Determination to National Self-
Development*, 31 J. HIST. IDEAS 49 (1970). ראו גם את החלטת העצרת הכללית משנת
2000, המשלבת את עקרון ההגדרה העצמית בין שורה של עקרונות מאזנים אחרים ובעצם

הבינלאומי יש מחלוקת על תוקפה המדויק של זכות זו, אולם רווחת ביניהם הסכמה שהזכות להגדרה עצמית תלויה בגורמים ובתנאים נוספים, כמו בהירות בנוגע לרצונה של האוכלוסייה בהגדרה עצמית במסגרת פוליטית ובנוגע לאופן שבו יש לתחום את העם המדובר ולהגדיר את נציגיו.¹⁵ יש שאף הגדירו במפורש שהזכות איננה מוחלטת ושיש להקנותה מראש רק לעמים הנתונים תחת אפליה קשה או דיכוי;¹⁶ אחרים מרחיקים לכת אף יותר וטוענים שאבר הכלל על זכות זו, העלולה לערער את הסדר והיציבות הבינלאומיים, ועל כן אין ליישמה כיום אלא במקרים חריגים ויוצאי דופן.¹⁷

למעשה, גנו עצמו כותב שבנוגע למימוש הזכות (הא-היסטורית) להגדרה עצמית לאומית אנו נאלצים להידרש לסוגיות של צדק חלוקתי או של צדק מהותי, שלפיהן אנו אמורים לקבוע כיצד יש להקצות לאומות את הטריטוריות בעולם. אלו ייקבעו "אם לפי מספר חבריהן, אם לפי אופי תרבותן והצרכים המיוחדים שלה, אם לפי השקעותיהן וגילויי האחריות שלהן כלפי חבריהן והתנהגותן כלפי זרים", וכן "שיקולים הקשורים בנחיצות יציבות מדינתית ובינ-לאומית וכיוצא באלה שיקולים".¹⁸ חלק מהשיקולים הללו הם בעלי אופי היסטורי מובהק, הרי שהזכות להגדרה עצמית נבחנת תמיד בהקשר היסטורי. אפשר לסכם שבהינתן משאבים טריטוריאליים וסימבוליים מוגבלים, שני דיונים בעלי אופי היסטורי מובהק צריכים ללוות כל דיון על הזכות להגדרה עצמית לאומית. הדיון הראשון בוחן אם הקבוצה הנדונה היא אומה: מה התנאים ההיסטוריים המצדיקים את הגדרתה ככזו, מה רמת המובחנות שלה מקבוצות אחרות הדומות לה, מה רמת העניין של חבריה בזהות המשותפת ועוד. הדיון השני בוחן אם התנאים ההיסטוריים מאפשרים להעניק לה את הזכות להגדרה עצמית, במלואה או בחלקה: מה יהיו ההשלכות של הענקת הזכות הזו על חברי הקבוצה, על קבוצות אחרות, על היציבות המדינתית והאזורית ועוד.¹⁹

- G.A. Res. 55/2, United Nations. מגבילה אותו למקרים של כיבוש ושליטה קולוניאליסטית. (Millennium Declaration (Sept. 8, 2000
- Daniel Philpott, *In Defense of Self-Determination*, 105 ETHICS 352 (1995); Christopher 15
H. Wellman, *A Defense of Secession and Political Self-Determination*, 24 PHIL. & PUB.
(Aff. 142 (1995
- Lea Brilmayer, *Secession and Self-Determination: A Territorial Interpretation*, 16 16
YALE J. INT'L L. 177 (1991); ALLEN BUCHANAN, SECESSION: THE MORALITY OF POLITICAL
(DIVORCE FROM FORT SUMTER TO LITHUANIA AND QUEBEC (1991
- Amitai Etzioni, *The Evil of Self-Determination*, 89 FOREIGN POL'Y 21 (1992-1993); 17
Donald L. Horowitz, *A Right to Secede?*, in SECESSION AND SELF-DETERMINATION 50
(Stephen Macedo & Allen Buchanan eds., 2003
- צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 55, 208, הערת סיום 18. 18
- לא נכנסתי לשאלה אם המימוש הראוי של זכות ההגדרה העצמית הוא מדינתי או תת-מדינתי. 19
גנו מפתח בהרחבה את הטענה שהמימוש הראוי הוא תת-מדינתי, וממילא הערעור של הסדר הבינלאומי הנובע מזכות זו מועט יותר. עם זאת, טענתי העקרונית איננה סרה ממקומה. השאלה איזו קבוצה בתוך המדינה נחשבת לקבוצה הראויה להגדרה עצמית היא שאלה פוליטית והיסטורית בעליל. ראו, למשל, את המאבק שניהלו לא מכבר כמה מן הנוצרים דוברי הערבית בישראל שדרשו לזהותם כארמים ולא כערבים.

קל להיווכח בבעייתיות בקביעתו של גנז שהזכות להגדרה עצמית היא ”זכות שיש לקבוצות לאומיות בגלל היותן קבוצות לאומיות ולא בגין אירועים בהיסטוריה המסוימת שלהן“, מתוך הדיון של גנז עצמו בשאלה אם היהודים הם אומה או לא.²⁰ לא אוכל במסגרת זו לעמוד על שורת כשלים שמלווה לדעתי את דיונו האמור, אך מסקנתו בדיון זה היא ש”היהודים היו מקרה גבולי של אומה בסוף המאה התשע עשרה וגם היום הם כאלה, אם כי באופן שונה ומובהק יותר מאז”.²¹ הוא אף סובר ”שקבוצות שאינן יכולות להיחשב לאומות באופן מובהק אלא רק באופן גבולי הן חזון נפרץ במציאות הלאומית העולמית“, ומביא כדוגמה לכך את השווייצרים ואת הבריטים.²² נותרנו אפוא לפי דברי גנז עם מציאות של אומות לא מובהקות, שלגביהן יש לקבוע אם בסיטואציה היסטורית מסוימת נכון להעניק להן זכות להגדרה עצמית, לפי שורה של קריטריונים היסטוריים ועובדתיים מורכבים. בעיניי זהו התיאור הריאלי של הסוגיה, המציב אותה בהקשר היסטורי ופוליטי – תיאור מרוחק מאוד מהתמונה הסטרילית של אומות בעלות ”זכות א־היסטורית“, העולה מתוך דבריו העקרוניים של גנז.

זה גם החסר היסודי בספריו של גנז: הוא אינו מקדיש כל דיון שיטתי לקריטריונים הראויים לצדק החלוקתי או המהותי של הטריטוריות בכלל, ובהקשר של הסכסוך היהודי-ערבי בפרט. כאמור, באשר ליהודים הוא ייחד בספר ת”פ דיון בשאלה אם הם אומה. הוא לא טרח לקיים דיון דומה, לפי אותם קריטריונים, באשר לפלסטינים; הוא פשוט הניח את קיומם כאומה בעלת ”זכות א־היסטורית“, וממילא – את זכאותם להגדרה עצמית ולמדינה. אילו היה נמנע מן הכשל של ”זכות א־היסטורית“, ואף מוסיף לכך דיון משמעותי בהגדרת הפלסטינים כאומה (לכל הפחות לפי אותם קריטריונים שבחר בדיון בהקשר היהודי), ודיון נוסף בשאלה אם נכון להעניק להם זכות להגדרה עצמית לאור המשמעויות של מהלך כזה עליהם ועל זולתם – דומני שמסקנותיו לא היו פשוטות כל כך.²³

20 ת”פ, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 39–51 (לציטוט ראו לעיל ה”ש 8).

21 ת”פ, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 45–46.

22 שם, בעמ’ 43.

23 אי־אפשר למצות נושא זה כבדרך אגב, ובכל זאת אציין כמה נקודות. לאומיות פלסטינית היא מושג חסר שורשים היסטוריים עמוקים, שהרי לאורך ההיסטוריה לא נתקיימה קבוצת אנשים שזיהו את עצמם כפלסטינים. גם כאשר החלה פעילות ערבית אנטי־ציונית היא הייתה מזוהה במידה רבה עם המשך השלטון העות’מאני או עם זיהוי האזור כחלק מסוריה הגדולה. הזהות הפלסטינית התהוותה בהדרגה תוך כדי המאבק עם הציונות. ראו על כך יוסף לונץ ”שורשיה ומקורותיה של התנועה הלאומית הערבית בארץ־ישראל ערב מלחמת־העולם הראשונה” **התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?** 27, במיוחד בעמ’ 30, 45 (משה מעוז וב”ו קדר עורכים, 1996); יהושע פורת **צמיחת התנועה הלאומית הערבית־הפלסטינאית 1918–1929** פרק 2 (1971); מצטפא כבהא **הפלסטינים – עם בפזורתו** 13–20 (2010); RASHID KHALIDI, *PALESTINIAN IDENTITY: THE CONSTRUCTION OF MODERN NATIONAL CONSCIOUSNESS* 145–75 (1997). כתוצאה מכך, הלאומיות הפלסטינית היא חלשה לעומת מעגלי הזהות האחרים של ערביי ארץ ישראל (השבטי, האסלאמי, הפאן־ערבי). הזרמים המרכזיים בתוך התנועה הלאומית הפלסטינית עצמה (הפאן־ערבים, האסלאמיסטים והמרקסיסטים) ראו ורואים את הלאומיות הפלסטינית כרכיב במאבק במדינת ישראל אך לא מחשיבים את האומה הפלסטינית כמושג בעל

2. על ציונות קניינית, היררכית ושוויונית

התזה המרכזית של גנז בספרו השני, תאוריה פוליטית לעם היהודי, תלויה ועומדת על אותם יסודות בעייתיים וממילא לוקה אף היא בהפשטת יתר המרוחקת מהממשות ההיסטורית. גנז מעורר את השאלה החשובה הנוגעת לצדקת הציונות: אלו עובדות, הוא שואל, "הצדיקו את מימוש הזכות לשלטון עצמי במקום שיושבת בו קבוצה אתגרתית אחרת?"²⁴ לדעתו, הזרם המרכזי של הציונות הסתמך בעניין זה על תפיסה שהוא מכנה "הציונות קניינית". גרסה זו של הציונות מבוססת אך ורק על "טהרת ההיסטוריה וזכויות הקניין".²⁵ לעם ישראל יש בעלות על ארץ ישראל מאז ומקדם, ומשום כך ראוי גם שיהיו לו זכויות עודפות במדינה היהודית. לדעת גנז, גישה זו גוררת "מסקנות מעשיות הרות אסון מוסרי ההולך ונמשך",²⁶ כאשר הן מקנות ליהודים תחושה של בעלות בלעדית על כל הארץ – תחושה שלשיטתו היא חסרת ביסוס מוסרי, ובאשר הן מקנות ליהודים בסיס להפליה מוגזמת וחסרת בסיס של המיעוט הערבי, גם בגבולות המדינה היהודית המוצדקת בעיניו.

אמנם, לדעתו, "הפוליטיקאים של הזרם המרכזי" מתנודדים בין גרסה זו של ציונות לגרסה נוספת שפיתחו "קבוצה של אנשי אקדמיה ומשפט".²⁷ גישה זו, שאותה הוא מכנה "ציונות היררכית", באה להצדיק את ההעדפה והככורה של היהדות והיהודים בתחומי מדינת ישראל ועיקרה בהדגשת הזכות האוניברסלית של קבוצות אתניות להגדרה עצמית לאומית בתור הצידוק לאופי היהודי של המדינה. לדעת גנז, חולשתה של גרסה זו נעוצה בכך שלא הבהירה מדוע ראוי לה להגדרה זו להתממש דווקא בארץ ישראל ומה היחס המדויק בין הזכות האוניברסלית לבין הקשר לארץ ישראל ולרדיפות היהודים, המשמשות בגרסה זו רק "שחקני חיזוק". לדעת גנז, חוסר בהירות זה גרם לביסוס ההפליה המוגזמת של המיעוט הערבי בתחומי המדינה.

הגרסה השלישית היא גרסתו המורכבת של גנז עצמו, שאותה הוא מכנה "ציונות שוויונית". בהתאם לדיון בסעיף הקודם, גנז סבור שליהודים הייתה זכות להגדרה עצמית לאומית, אך לא ברור מדוע יש ליישם אותה בארץ ישראל דווקא. ייתכן אמנם שהזיקה ההיסטורית לארץ ישראל הייתה יכולה להיות סיבה מספקת לכך, אך לדעתו אסור היה ליהודים להסתמך על כך וליישם את הזכות האמורה ללא החלטות של טריבוניל בינלאומי שיבחן את שאלת חלוקת הארצות בעולם באופן ראוי ושוויוני. אם כן, בעקבות התגברות

חשיבות עצמאית מרכזית. ראו יובל ארנון-אוחנה "עמדתה של התנועה הפלסטינית כלפי הקמת מדינה ערבית בתחומי יהודה ושומרון" מחקרי יהודה ושומרון יד 249 (2005); Efraim Karsh, *Palestinian Leaders Don't Want an Independent State*, MIDDLE E. Q., Summer 2014 חולשת התנועה הלאומית הפלסטינית כיום ראו AS'AD GHANEM, *PALESTINIAN POLITICS AFTER ARAFAT: A FAILED NATIONAL MOVEMENT* (2010). על הסיכונים והנוקים הכרוכים בהקמת מדינה פלסטינית לכל הגורמים הרלוונטיים ראו, למשל, אפרים ענבר עלייתה ושקיעתה של הפדרציגמה "שתי מדינות לשני עמים" (2009).

24 ת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 64.

25 שם, בעמ' 65.

26 שם, בעמ' 66.

27 שם.

האנטישמיות, נותרה ליהודים רק ”הגנת הצורך” או ”הכורח”, הפוטרת אותם מ”עונש” בגין העוול שגרמו לערבים תושבי הארץ בנוטלם מהם את אדמתם ללא החלטת הטריבוטל המדובר. הגנה זו אין בה די לדעתו לפטור אותם מהצורך לפייסם ולפצותם. זאת ועוד: לדעת גנז, לזכות להגדרה עצמית לאומית ראוי בדרך כלל לתת פירוש תת־מדינתי; כלומר: ליישמה כסוג של אוטונומיה תרבותית במסגרת המדינה ולא כהזדהות מוחלטת של המדינה עם קבוצה אחת, אף אם היא קבוצת הרוב. מסיבה זו, גם בישראל ראוי היה לבטל את האופי היהודי של המדינה ולהסתפק בתמיכתה בטיפוח התרבות היהודית בצד טיפוח התרבות הערבית. רק המצב המתמשך של הסכסוך היהודי־ערבי ומצב האיום המתמשך שהיהודים נמצאים בו מצדיק, בעיניו, גרסה מצומצמת של ”הפירוש המדינתי” של הזכות, אך ראוי לה להצמצם לסוגיות ביטחוניות ולשאלות של הגירה שתשמר את הרוב היהודי. בכל הנוגע לסמלים, ייצוג וטיפוח תרבות – אל לה למדינה להזדהות כמדינה יהודית.²⁸

בפרקים הבאים אתיחס למרכיבים העיקריים בתוזה של גנז, ואתחיל בכך בפרק זה, בו אדון בעצם ההבחנה מעוררת המחשבה בנוגע לשלוש הגרסאות של הציונות. אקדים ואומר: אני מסכים עם גנז שהציונות הקניינית איננה יכולה לספק צידוק ראוי ומספק לציונות בשיח הבינלאומי העכשווי. הטענה הרתית – שעל פי המסורת היהודית ארץ ישראל בגבולות מסוימים נועדה לעם היהודי על ידי האל – איננה יכולה לשמש לכדה צידוק רלוונטי עבור עמים וקבוצות שאינם שייכים למסורת זו, או עבור רוב יהודי העולם שאינם רואים עצמם כפופים למסורת זו בצורה מוחלטת או בלעדית. יתרה מזו: אני אף מסכים שלעתים אלו האוחזים בגרסה זו לכדה ומעלימים עין מכל שיח שאיננו דתי־פנים־יהודי, גורמים עוול לערביי ארץ ישראל מתוך מחשבה שהם פולשים לא רצויים לארצם של היהודים. אולם, בשונה מגנז, הרואה גרסה זו כזרם מרכזי של הציונות, לדעתי היא הייתה ועודנה נחלתם של מעטים בלבד בתנועה זו.

רוב הציונים – הן בראשית הציונות, הן בתקופת הקמת המדינה והן בזמננו – משלבים בין הטענה הפנים־יהודית הנובעת מהמסורת היהודית, הטענה האוניברסלית בדבר הזכות להגדרה עצמית לאומית הראויה לכל עם ושורה של נימוקים ועובדות היסטוריות הקשורות באופן הראוי של יישומה. בין שנימוקים אלו מדויקים ובין שלא, השילוב הרווח בינם לבין הטיעונים ה”קנייניים” מלמד על כך שרוב ההוגים הציוניים לא ביססו את צדקת הציונות על הטיעון הקנייני לבדו.

כדי לסבר את האוזן אמנה כמה טיעונים רווחים מתוך שורה ארוכה של טיעונים המופיעים בכתיבה ובשיח הציוניים. כך, למשל, הרגישו רבים שהיהודים הם קבוצה מוכחנת עם תרבות (ציביליזציה) בולטת ועשירה ועל כן מגיעה להם הזכות להגדרה עצמית; שאין ליהודים אף מדינה אחרת שבה הם יכלו או יכולים להרגיש בני בית ולפתח את תרבותם בחופשיות ובעידוד המדינה; שהיהודים שמרו על זיקה של תפילה ותקווה מתמדת לשוב למולדתם ההיסטורית ורבים מהם אף ניסו לשוב אליה במשך הדורות; שערביי ארץ ישראל היו קבוצה קטנה מאוד בראשית הציונות, והארץ הייתה ריקה יחסית; שהקבוצה הערבית עצמה שהייתה בארץ ישראל נעדרה כל גיבוש לאומי וכל תודעת השתייכות קבוצתית בראשית הציונות,

28 שלוש הגרסאות הללו של הציונות עומדות בליבו של הספר ת”פ, לעיל ה”ש 5. הן מוצגות בצורה סדורה בעמ’ 64–106.

וזה נתגבשה אצלם רק על בסיס התנגדותם להגירת היהודים לארץ ישראל; שההזדהות הלאומית שהתגבשה אצל ערבים רבים במאה העשרים, בהם רבים מערביי ארץ ישראל, הייתה פאן-ערבית, ועל כן נכון לראות את מימוש זכותם של הערבים להגדרה עצמית לאומית במסגרת מדינות ערב הרבות והעצומות הפרושות על פני המזרח התיכון כולו; שהמוכחות התרבותית של ערביי ארץ ישראל מערביי המזרח התיכון, וודאי מערביי המדינות הסמוכות לישראל איננה חזקה, והם קרובים אליהם מבחינה לשונית, תרבותית ודתית ועל כן במסגרת המשאבים המוגבלים לא יהיה זה צודק לתת להם מדינה משלהם; שהגדרת הפלסטינים כעם מובחן התבססה על התערבות בוטה של אינטרסים חיצוניים ולא-ענייניים של הבריטים בשלב הראשון ושל מדינות ערב בשלב שני; שליהודים במיוחד מגיעה מדינה מחמת האיום הגדול הנשקף להם ברחבי העולם, בהיותם תרבות המשמשת תפקיד מרכזי כגורם שלילי שטני בשתי הדתות הגדולות בעולם – איום שלדאבון-לב אף התממש במשך דורות רבים ברמות שונות של אפליה, דיכוי ורצחנות; שהערבים אינם נכונים לפשרה ולקבלת נוכחות היהודים בארץ ישראל כמעט מאז ראשית הציונות, ומשום כך החלשת האחיזה היהודית בארץ ישראל – אם מבחינת גודל הטריטוריה ואם מבחינה חוקתית – היא בסיס להתחזקות הערבים במלחמתם הכוללת בקיום של הישות הציונית.²⁹

זו רק רשימה חלקית מאוד של טיעונים שגורים ורווחים כפי מנהיגים ציוניים בעבר ובהווה, המוכיחה – בשונה מהתיאור של גנז – כי הטיפוסים האידאליים של ציונות קניינית מול ציונות היררכית כמעט אינם קיימים בהגות ובתפיסה הציונית המוקדמת או העכשווית. גם אם ההיררכיה בין הטיעונים ההיסטוריים הללו לבין הטיעון הכללי בדבר הזכות להגדרה עצמית איננה ברורה לגמרי אצל כל הוגה או אצל כל מדינאי ציוני, רבים מספור ההוגים והמנהיגים תומכי הציונות שהשתמשו בשני הטיעונים גם יחד. זאת ועוד: הם מעולם לא ראו את שני הטיעונים כמנותקים זה מזה. כפי שעולה מהדיון בפרק הקודם, טוב עשו בכך שעירבו את הטיעונים העובדתיים וההיסטוריים בדיון על הזכות להגדרה עצמית, שהרי זכות זו איננה משמעותית אלא בהינתן הדיון ההיסטורי.³⁰

29 חלק מהטיעונים הללו ועוד אחרים אפשר למצוא בסקירת הטיעונים הציוניים הקלאסיים בנוגע לזכות על הארץ המופיעים אצל גדעון שמעוני האידיאלוגיה הציונית 308-361 (התשס"א). דוגמה לכתיבה ציונית מתקופה מאוחרת יותר בעניין הצדקת הציונות ראו אצל שמואל כץ אדמת מריבה – מציאות ודמיון בארץ ישראל (1972).

30 אין צורך להרחיק וללקט דוגמאות מאחר שהדוגמאות שהביא גנז עצמו לציונות קניינית מאשרות היטב את טענתי. ראו, למשל, ת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 237, הערת סיום 13, ביחס לאליעזר שביד, בן-ציון דינור וטבנקין. גנז מאשים את עירוב הטענות בדבריהם כ"חוסר עקביות", אך אין זאת אלא חוסר הבנה באשר להשלמה המתבקשת בין סוגי הטיעונים. באותו אופן ניתן גנז את הטיעונים של זאב ז'בוטינסקי, דוד בן-גוריון וראובן גפני בצ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 211, הערת סיום 31, וגם שם הוא גילה תערובת של הטענות ה"קנייניות", הטענות הנוגעות לזכות להגדרה עצמית, וטענות היסטוריות שונות – והגיע למסקנה ש"שלושתם סברו שאף אחד מן המרכיבים האלה ומרכיבים אחרים [...] אינו מספיק כשלעצמו כדי להצדיק את שיבת היהודים [...] ויוצרים רושם שלדעתם רק יחדיו הם מצדיקים את שיבת היהודים [...]". גנז ניתח את הכרזת העצמאות של ישראל (ת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 79, 143) וגילה שהיא איננה תואמת את הציונות הקניינית אלא דווקא מתייחסת לכל סוגי הטיעונים הנ"ל. משום מה, אין זה מונע ממנו לחזור

אמנם יש להכיר טובה לגנז על בקשתו להנהרת ההיררכיה בין הטיעונים הללו, אך מרגע שמבינים כי הם מעולם לא עמדו בנפרד זה מזה בזרם המרכזי של הציונות, טענותיו של גנז נגד הציונות הקניינית נעלמות ופורחות כלא היו. הן רלוונטיות בעיקר לעמדות שוליים קנאיות בחברה הישראלית, אך שאין הן רלוונטיות לזרם המרכזי של הציונות ואף לא לזרם המרכזי במחנה הימין בישראל.³¹

הדברים הללו מבהירים כיצד הקל על עצמו גנז את המלאכה: הוא בנה שני טיפוסים אידאליים נעדרי מקבילות במציאות ותקף אותם בקלות יחסית. אלא מאי? רובם המכריע של הטיעונים בעבר ובהווה לא שיתפו פעולה עם החלוקה שלו ושילכו את מה שהוא מכנה ”הזכות ההיסטורית” (או ”הקניינית”) ו”הזכות הא-היסטורית” (או ”ההיררכית”) לכדי טיעון אחד משולב. הם עשו זאת משום שהבינו שהזכות להגדרה עצמית איננה זכות א-היסטורית אלא זכות התלויה בשורת נימוקים וטיעונים, שהזיקה ההיסטורית והדתית של היהודים לארץ ישראל איננה אלא אחת מהם, גם אם חשובה ומרכזית. אמנם לא די בכך כדי לטעון שהצדק היה עמם; לשם כך, יש לבחון עניינית אם אכן היה בסיס היסטורי לטיעוניהם, אך בחינה כזו חורגת כמובן ממסגרת מאמר זה. דברים אלו רק מבהירים ששילוב הטיעונים ההיסטוריים עם הטיעונים על הזכות להגדרה עצמית כפי דוברים ציוניים איננו תערובת שאיננה במקומה כפי שגנז טוען אלא דווקא בחינה של הזכות בתוך ההקשר הנכון שלה – ההקשר ההיסטורי.

3. מי קובע בשאלות של צדק בינלאומי? על הטריבוונל הדמוני של הצדק

גנז רוחש כבוד מיוחד כלפי מוסדות בינלאומיים וכלפי תפקידם בהפקת צדק. לדעתי כבוד זה מהול בתמימות – אך גם בחוסר הבנה של יחסי הכוחות במערכת הבינלאומית ובזיכרון

שוב ושוב על הטענה ש”הזרם המרכזי של הציונות” דגל בציונות קניינית בלבד. לא אתפתה להמשיך ולהכביר בדוגמאות; אציין רק שאפילו בנוגע לדוברי הציונות הדתית – הזרם הציוני שהרבה להשתמש בטענה הקניינית – קבע גרעון שמעוני ש”רובם ככולם הוסיפו על התביעה הסובייקטיבית, המבוססת על ההבטחה האלוהית, גם נימוקים אובייקטיביים. למרות האמונה העזה והמחייבת בהבטחה האלוהית הם סברו שלא על הבסיס הזה בלבד יש להציג את העניין הציוני לעיני העולם” (לעיל ה”ש 29, בעמ’ 318). הזרם היחיד שלגביו נכון לטעון שהדגיש את הטיעון הקנייני כבלעדי הוא הלח”י (ראו שם, בעמ’ 342-344). ודוק: התנועה הקטנה יחסית לח”י והיא בלבד; לא האצ”ל ולא ז’בוטינסקי.

31 כאן המקום להעיר על חוסר הרצינות של גנז בהתייחסותו למחנה זה ולספרות הרחבה שכתב, ספרות אידאולוגית, פוליטית וביטחונית. בתומכי התנועה למען ארץ ישראל השלמה היו מיטב המשוררים והסופרים שפעלו בארץ בתום מלחמת ששת הימים (אלתרמן, עגנון, משה שמיר, אצ”ג, חיים הזז ורבים אחרים). כתב העת נתיב למחשבה מדינית ואסטרטגית פרסם במשך יותר מעשרים שנה (1987-2008) יותר מאלף מאמרים ובהם ניתוחים מעמיקים של כל היבטי הסכסוך מנקודת מבט ימנית על ידי חוקרים ואינטלקטואלים מתחומים מגוונים. לכל אלו כמעט אין הד במחשבותיו של גנז, למעט התייחסויות מקוטעות כמו הדיון בקטע מריאיון עיתונאי עם יוסף בן שלמה (צ”ש, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 133-134). גנז בחר לנתח את הסכסוך כולו בלי להתעמת ברצינות עם הטיעונים ההיסטוריים, הפילוסופיים, היחב”ליים והביטחוניים העשירים של מחנה זה.

היסטורי סלקטיבי. כך, למשל, גנז מקבל את זכות היהודים להגדרה עצמית לאומית, אך לדעתו הצדק במימוש זכות זו בארץ ישראל דווקא אינו מובן מאליו. אמנם הזכות ההיסטורית של היהודים מחזקת את תביעתם לארץ ישראל כמקום למימוש הגדרתם העצמית, אלא שטריטוריה זו הייתה מקום מושבם של הערכים מימים ימימה ועל כן לא ראוי היה שהיהודים יממשו את זכותם זו בארץ ישראל על דעת עצמם. רק "פעולה מתואמת ברמה הגלובלית", שתספק פתרון ל"כל השאלות על צדק גלובלי בין אומות באשר לחלוקת המשאבים הפוליטיים והטריטוריאליים בעולם", יכולה להבטיח שההתיישבות היהודית בארץ ישראל תהיה תואמת את כללי הצדק החלוקתי וממילא תהיה לגיטימית.³² על אף האמור, גנז פוטר את הציונות מאשמה של גזלת הארץ מהערבים – אך רק בגלל "הגנת הכורח" שהתחזקה לדעתו רק בשנות השלושים של המאה העשרים, עם עליית הנאצים לשלטון, ואולי רק עם השואה.³³ לדעתי, עצם הציפייה מיהודים במאה התשע-עשרה להמתין ל"פעולה מתואמת ברמה הגלובלית" היא מופרכת. גם כיום ארגון האו"ם ומוסדות בינלאומיים אחרים נגועים באינספור אינטרסים ומאבקי כוח וקשה לראות בהם שופטי צדק, אך על אחת כמה וכמה בסוף המאה התשע-עשרה או בתחילת המאה העשרים. לפני חוזה קלוג-בריאן משנת 1928, הנורמה הרווחת ראתה במלחמה כלי מדיניות לגיטימי להרחבת גבולות המדינה, ושיקולים של צדק ומוסר הנחו אך מעט את הפעילות הבינלאומית.³⁴ גם כיום מתקיים דיון ער בין חוקרי היחסים הבינלאומיים אם יש ממש בהכרזות של כמה ממדינות המערב על מדיניות-חוץ

32 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 59-62 (הציטוטים מעמ' 59).

33 גנז חוזר פעמים רבות ובצורות שונות על טיעון הגנת הכורח; משותפת לכולן הטענה שהכורח המדובר הבשיל ממש רק בשנות השלושים ואולי אפילו הארבעים של המאה העשרים. כך, למשל, בצ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 68, ציין גנז שטיעון הגנת הכורח "יכול להיחשב כלא מגובש לגמרי עד שנות השלושים של המאה העשרים". בכך הוא רואה "הסבר" להתנגדות הבונד לתנועה הציונית ואף לכך שהוא זכה לתמיכה לא פחותה מזו של הציונות (יש בטיעון זה ערבוב מוזר בין היסטוריה, משפט ותאודיצייה, אך לא זה העיקר). הוא ממשיך ומסכם ש"עליית הנאצים לשלטון והשואה שבאה בעקבותיה עשו את רדיפות היהודים לנוראות וניצחות ומחייבות פתרון דחוף, עד כדי כך שגברו ללא עוררין על הטעמים שבגללם צריך בנסיבות נורמליות להשעות את הזכות ההיסטורית [...]". ושוב, בעמ' 210, הערת סיום 30, הוא מעלה ברצינות את האפשרות שטיעון הכורח מקבל את תוקפו רק "בעת שמחנות ההשמדה הנאציים החלו לפעול (1942)". גם כאן טענתו מנותקת בעיני מהמציאות ההיסטורית. האם הפוגרומים של פטליורה באוקראינה בשלהי מלחמת העולם הראשונה – שבהם נהרגו עשרות אלפי יהודים וחרבו עשרות קהילות עד היסוד – אינם מספיקים כדי לבסס את הגנת הכורח? מצוקת היהודים הייתה לשם דבר והסעירה את העולם היהודי כבר בסוף המאה התשע-עשרה, והדבר מוצא אך הד מועט בכתיבתו (הוא אכן מזכיר את משפט דרייפוס ואת "סופות בנגב"...). יתרה מזו: גנז איננו משתמש ביתרון שיש לנו כיום כדי לשבח את מי שצפה מראש את שואת היהודים וקרא לבריתם מאירופה בטרם עת. אדרבה, מהדברים שלעיל אפשר להבין שהוא רואה את טיעוניהם כמוטלים בספק מוסרי נכון לזמנם, ומקבל את הגנת הכורח כמוחלטת רק כשהמשרפות פועלות במלוא הקיטור או במלוא הציקלון. אף לשיטתו אני מוצא את התיאורים הללו מקוממים במיוחד.

34 לגבי ההתפתחות של המשפט הבינלאומי בעניין זה ראו ארנה בן-נפתלי ויובל שני המשפט הבינלאומי בין מלחמה לשלום 25-35 (2006). ראו, למשל, בעמ' 31: "הוועדה לבחינת

מוסרית.³⁵ ההשלכה לאחור אל לב המאה התשע-עשרה, בדרישה מוסרית ממנהיגי הציונות להימנע מביצוע מה שנראה להם צודק כל עוד הוא איננו “מתואם ברמה הגלובלית”, היא מוזרה ואנכרוניסטית.

גנז איננו בוחן את אינספור שינויי הגבולות בין מדינות במאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים לפי קריטריון זה. מהדיון שלו אפשר להבין שהאימפריות האוסטרית, העות'מאנית והבריטית, הקיסרות הרוסית והאימפריה האמריקנית הצומחת, היו עמים ילידיים השרויים בארצותיהם ולא נזקקו לשום צידוק לגבולותיהם הטבעיים. זו, כמובן, תמונה דמיונית בלבד. מלחמת קיום סוערת ואכזרית התקיימה בשנים אלו ממש בין האומות כולן, וגבולותיהן זעו ונעו לפי חוקי הג'ונגל בלבד. האם לדעתו בתוך כך היו היהודים – בני אומה חלשה ונרדפת במיוחד – צריכים להמתין ל”תיאום ברמה הגלובלית”? כדאי לזכור שהשנים שבהן צמחה התנועה הציונית היו גם השנים של ועידת ברלין (1884–1885), שבה חילקו ביניהן המעצמות הקולוניאליסטיות את יבשת אפריקה והביאו את עידן הקולוניאליזם האכזרי והשרירותי לשיאו. האם גנז מצפה שבעולם כזה ישיגו מנהיגי הציונות “תיאום ברמה הגלובלית” גם אם טיעוני הצדק שלהם חלוטים ונחרצים בעיניהם?³⁶ אפשר לטעון שוב, באופן ענייני, שטיעוניהם של הציונים היו שגויים אך לא בכך אנו דנים כעת; דברינו מופנים כלפי טענתו הא-פרוירית של גנז שלפיה אסור היה לציונים לסמוך אף על מה שנראה להם נכון וצודק אם הדבר לא היה “מתואם ברמה הגלובלית”!

יתרה מזו: גנז איננו מציין כי – אף שהדרישה הזו כדרישת-סף מוסרית היא מופרכת ומקוממת – היהודים אכן הצליחו להגיע ל”תיאום ברמה הגלובלית” באשר לזכויותיהם הלאומיות בארץ ישראל. הוא מתעלם כליל מההכרה המפורשת בזכויות ההיסטוריות והלאומיות של העם היהודי בארץ ישראל על ידי מוסדות חבר הלאומים, אז המוסד העליון לתיאום בינלאומי, שהעניק לבריטניה את כתב המנדט שאשרר ברמה הבינלאומית את ההתחייבות של בריטניה בהצהרת בלפור. כך נאמר בכתב המנדט:

הואיל ומעצמות הברית העיקריות הסכימו ביניהן, שהמשל המנדטורי יהיה אחראי על ביצוע ההכרזה שניתנה במקור בשני לנובמבר 1917 על-ידי ממשלת הוד-מזרח הבריטי, ואושרה על ידי יתר מעצמות הברית, לצורך הקמת בית לאומי לעם היהודי בפלשתינה, בתנאי מפורש שלא ייעשה דבר אשר יפגע

האחריות לפרוץ מלחמת העולם ה-I שהוקמה על ידי בעלות הברית בשנת 1919, קבעה כי פתיחה במלחמת תוקפנות אינה הפרה של המשפט הבינלאומי.”

35 ראו במיוחד את הכרותו של טוני בלייר על מעבר למדיניות-חוץ מוסרית, Emily Clews, *Successfully Implementing Ethical Foreign Policy*, E-INT'L RELATIONS (Oct. 31, 2013), <http://www.e-ir.info/2013/10/31/successfully-implementing-ethical-foreign-policy> וראו עוד לעיל ה"ש 2.

36 גנז מעלה אף טיעון מרחיק-לכת שלפיו הציונות המדינית (ומייצגיה הרצל, ויצמן ו'בוטינסקי), שהתמקדה בהשגת הכרה בינלאומית, עשתה זאת משום שמנהיגיה חשו באופן נסתר את שניסח בספריו, הווה אומר: ש”הייתה רגישה יותר מן הציונות המעשית לעובדה שהזכות ההיסטורית כקשר מעצב יכולה להיות בסיס למיקום ההגדרה העצמית רק במסגרת צדק גלובלי אידיאלי” (צ”ש, לעיל ה”ש 5, בעמ' 67). הוא עצמו מודה שהסיבה הגלויה לכך הייתה פרגמטית יותר מאשר מוסרית, ואכן עצם הטיעון שלו חסר בסיס בעיניי.

בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של הקהילות הלא יהודיות בפלשתינה, או בזכויות ובמעמד הפוליטי לו זוכים היהודים בכל ארץ אחרת; הואיל ונתנה בזאת הכרה לקשר ההיסטורי של העם היהודי עם פלשתינה, ובזכותו לכינון מחדש של ביתו הלאומי בארץ זו; הואיל ומעצמות הברית העיקריות בחרו בהוד-מלכותו הבריטי למנדטורי על פלשתינה [...].

מאשרים מנדט זה, מגדירים את תנאיו כדלהלן [...] ³⁷

כתב המנדט ניתן על כל השטח של ארץ ישראל המערבית והמזרחית וכלל את כל השטח שהפך לימים לממלכת ירדן, לא הכיר בקיומן של זכויות לאומיות נוספות בשטח זה וראה בו בסיס לכינון בית לאומי לעם היהודי על בסיס הקשר ההיסטורי שלו לארץ. רבים מפרשני המשפט הבינלאומי רואים בכתב המנדט ובהחלטות חבר הלאומים את המסמך המשפטי המחייב הקובע ומכונן את המעמד המשפטי של העם היהודי בארץ ישראל עד היום הזה (כולל בשטחי יהודה ושומרון שנכבשו ב-1967). ³⁸ זאת ועוד: בסעיף 22 לאמנת חבר הלאומים הוגדרו שלוש קטגוריות של מנדטים, וכתב המנדט על ארץ ישראל נחשב למנדט עם תנאים מיוחדים (מסוג A), מאחר שהוא נועד להקים מדינה לעם היהודי שברובו לא ישב בארץ ישראל באותו זמן. ה"תיאום ברמה הגלובלית" התייחס במפורש למצב המיוחד של העם היהודי כבעל זכויות היסטוריות בטריטוריה שהוא לא יושב בה בזמן מתן המנדט. אם לא די בכל אלה, בסעיף 80 של מגילת האו"ם משנת 1945 נקבע שימור הזכויות של כתבי המנדט. על אף ניסיונם של הערבים להחריג את המנדט על ארץ ישראל באמצעות שינוי של נוסח ההחלטה, התקבל הנוסח שממנו עולה בבירור שגם המנדט על ארץ ישראל עבור היהודים נשאר בתוקפו. ³⁹

גנו כלל איננו מזכיר את המסמכים הללו, ההופכים את כל הפלפול המשפטי שלו על "הגנת הצורך" בהיעדר "תאום ברמה הגלובלית" למנותק מהמציאות ההיסטורית. אך כאן רק מתחילה היסמכות-היתר של גנו על החלטת המוסדות הבינלאומיים. גנו מצדיק את שליטת ישראל בשטחים הרבים שכבשה במלחמת השחרור מעבר לגבולות החלוקה, אך מגנה בתוקף את המשך שליטת ישראל בשטחים שכבשה במלחמת ששת הימים. לדעתו, ההבחנה המוסרית ביניהם ברורה ותלויה בכך שגבולות מלחמת השחרור זכו להכרה בינלאומית, ואילו השטחים שנכבשו ב-1967 לא זכו להכרה כזו. ⁴⁰ הקביעות הללו

37 התרגום על פי אלי א' הרץ ארץ זו היא ארצי – המנדט על פלשתינה (א"י) 26 (2008) (ההדגשות במקור).

38 ראו טליה איינהורן "מעמדם של שטחי יהודה ושומרון וההתיישבות בהם במשפט הבינלאומי" דיני מקרקעין והמשפט הבינלאומי ביהודה ושומרון 9 (הראל ארנון וחגי ויניצקי עורכים, 2013); הראל ארנון "ישראל ביהודה ושומרון: היבטים מן המשפט הבינלאומי" דיני מקרקעין והמשפט הבינלאומי ביהודה ושומרון, שם, בעמ' 77; דניאל רייזנר "התיישבות ישראלית ביהודה ובשומרון בראי המשפט הבינלאומי" דיני מקרקעין והמשפט הבינלאומי ביהודה ושומרון, שם, בעמ' 97; יהודה צבי בלום "ציון במשפט הבינלאומי נפדתה" הפרקליט כו 315-324 (התשל"א-התשל"ב).

39 על פרשות אלו ראו איינהורן, לעיל ה"ש 38, בעמ' 17-18.

40 צ"ש לעיל ה"ש 5, בעמ' 129-131.

אינן מבוססות מבחינה עובדתית. כאמור, מבחינה משפטית טהורה רבים סוברים שלִישראל זכויות גם על שטחי יהודה ושומרון מכוח החלטות חבר הלאומים וכתב המנדט; אך אם נתעלם מהחלטות אלו, כפי שגנז עושה, ונתייחס ספציפית לגבולות מלחמת העצמאות, נתקשה מאוד למצוא סימוכין לכך שהם זכו להכרה בינלאומית המקבלת את הרחבת גבולות החלוקה תוך כדי המלחמה. לביסוס טענתו זו נאלץ גנז עצמו להיזקק בהערת שוליים לחוות הדעת המפוקפקת של בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג מ־2004 בעניין גדר ההפרדה,⁴¹ חוות דעת שנתקלה בהתנגדות חריפה וגורפת בישראל ובארצות־הברית, וספק רב אם יש בה כדי הכרה משפטית מספקת בגבולות 1967.⁴² בכל מקרה, אם זהו הביסוס של גנז, ניתן להבין שלפני 2004 הוא לא מצא הצדקה לקיומה של ישראל אף בגבולות קווי שביתת הנשק, 1949, המכונים ”הקו הירוק“!

אך גם אם נניח שכל העובדות שאליהן הוא מתייחס היו נכונות, כדאי להמשיך ולבחון אם דרישתו ממדינת ישראל ליטול על עצמה את ההסכמה הבינלאומית כבסיס של הצדק היא דרישה סבירה.

כידוע, בעצרת הכללית של האו”ם יש רוב אוטומטי מובטח לכל הצעת גינוי נגד ישראל. אין זה מפתיע בהתחשב בכך שבארגון לשיתוף פעולה אסלאמי, השם דגש מרכזי על מדיניות אנטי־ישראלית, חברות 57 מדינות מוסלמיות ובכך שבארגון המדינות הבלתי־מזדהות חברות כ־120 מדינות, המייצגות את ”העולם השלישי“ שכרת ברית עם העולם המוסלמי בהתנגדותו הקבועה לישראל.⁴³ האינטרס המעמיק של מדינות אירופה לרצות את הקהל המוסלמי האנטי־ישראלי המתרחב במדינותיהן – הן כדי למנוע מהומות בתוך הבית והן כדי למצוא חן בעיני מצביעים פוטנציאליים – הוא בסיס למדיניות אירופית אנטי־ישראלית שעלולה להמשיך ולהחריף.⁴⁴

ההשלכות של מצב עניינים זה גלויות וידועות ובכל זאת כדאי להזכיר כמה דוגמאות. כך, למשל, בשנת 2012 קיבלה העצרת הכללית של האו”ם 22 החלטות נגד ישראל – ורק ארבע החלטות נגד שאר מדינות העולם. מאז הקמתה בשנת 2006 ועד 2010 קיבלה מועצת זכויות האדם של האו”ם 33 החלטות בלבד נגד מדינות, 27 מהן נגד ישראל. בשנת 2013 קיבלה המועצה 25 החלטות: ארבע לכלל מדינות העולם ו־21 נגד ישראל.⁴⁵ אינני סבור שאדם בר־דעת יכול לראות במאזן זה משפט צדק הנובע כביכול מכך שפשעיה של ישראל חמורים לאין ערוך מהפרת זכויות האדם בסוריה, בסין או בסודן.

41 שם, בעמ' 223, הערת סיום 32. חוות הדעת היא Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 2004 I.C.J. 136 (July 9).

42 לסיכום הבעיות הקשות בחוות דעת זו, הן מבחינת מעמדה המשפטי והן מבחינת תכניה, ראו איינהורן, לעיל ה”ש 38, בעמ' 40–46.

43 על הרקע להיווצרות התהליך הזה באמצע שנות השבעים ראו אבי בקר האו”ם וישראל: בין הכרה להוקעה 51–71 (התשמ”ה).

44 על שורשי התהליך הזה ראו בת יאור אירוערביה (אריה חשביה מתרגם, 2008). להשפעתם הפוליטית הגוברת של המוסלמים באירופה ראו Leslie Lebl, *The Islamist Threat to European Security*, MIDDLE E.Q., Summer 2014.

45 בן־דרור ימיני *תעשיית השקרים* 24 (2014).

אם לא די בכך, מאז הקמתה מופרת זכותה של ישראל לשוויון ריבוני באו"ם. התנגדות החברות הערביות והמוסלמיות להכללתה בקבוצה האסייתית מנעו עד לאחרונה את השתייכותה של ישראל לקבוצה גאוגרפית-אזורית שהיא התשתית למשלוח נציגים למוסדות האו"ם העיקריים כמו מועצת הביטחון, המועצה הכלכלית והחברתית או בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג. משפטנים ישראלים היו מנועים מלהיבחר למוסדות המשפט של האו"ם, והיא לא יכלה ליטול חלק בהתייעצויות שנועדו לקבוע משרות ולהצביע על עניינים שונים ומגוונים. על אף התקדמות מסוימת שחלה בנושאים אלו לאחרונה, ישראל היא עדיין המדינה המופלית ביותר באו"ם בהקשר זה.⁴⁶

על אף כל אלו, גנז בטוח שההסכמה הבינלאומית היא זו שמשקפת את הצדק. הוא מאמץ את הרציונל הזה באדיקות שמגיעה עד כדי המסקנה מרחיקת הלכת שעל ישראל להימנע מלהכיר בירושלים כבירת ישראל, ואף לקבל על עצמה לקלוט לכל הפחות מספר מסוים של פליטים, כנדרש לפי דעתו על פי החלטות האו"ם הנתונות בהסכמה בינלאומית.⁴⁷ מעניין לברוק האם לפי אותו רציונל קיבל גנז על עצמו ב-1975 את הטענה ש"ציונות היא צורה של גזענות ואפליה גזעית", בהתאם להחלטה 3379 של העצרת הכללית של האו"ם, וחזר בו מכך בשנת 1991 עם ביטולה של ההחלטה האמורה.⁴⁸

בכלל, כדאי לזכור שרוב המדינות החברות באו"ם אינן דמוקרטיות מלאות.⁴⁹ התהליך המהיר שבו מספר החברות באו"ם עלה מאז ייסודו מ-51 מדינות ל-193 מדינות היה כרוך בהעברת משקל הכובד מהמדינות הדמוקרטיות למדינות הלא-דמוקרטיות. כידוע, מצב זה גורם קשיים חמורים לארצות-הברית כמו גם לישראל, שאינן יכולות לצפות מן המוסדות הבינלאומיים למשפט צדק. האם בכל אלה לא הבחין גנז? היעלה על הדעת שמערכולת האינטרסים של נציגי הרוב הלא-דמוקרטי והלא-ליברלי באו"ם יחליפו את השכל הישר והם שיהוו עבורנו את הסמכות העליונה של הצדק?

4. חובת הפיצוי והפיוס: על מי מוטל לפייס את מי?

כאמור לעיל, גנז מקבל את זכות היהודים להגדרה עצמית לאומית, אלא שלדעתו אפשר היה להצדיק מימוש של זכות זו בארץ ישראל דווקא, שבה ישבו ערכים, רק אם היה המימוש בגדר "פעולה מתואמת ברמה הגלובלית", באופן שהיה מבטיח את התאמתו לכללי הצדק החלוקתי. רק הגנת הצורך שעמדה לדעתו ליהודים מצדיקה את העובדה שהיהודים לא

46 אלן בייקר "הפרת זכותה של ישראל לשוויון ריבוני באו"ם" זכויותיה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי 130 (אלן בייקר עורך, 2012). תיקון חלקי לאפליה מובנית זו התרחש עם קבלתה של ישראל לקבוצת המדינות המערביות (WEOG) בשנת 2000, אך זה קרה רק בסניף ניו-יורק של האו"ם ולא בז'נבה ובשאר הסניפים. התקדמות נוספת התרחשה עם קבלתה של ישראל לקבוצה זו גם במועצה לזכויות האדם של האו"ם בסוף 2013.

47 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 220, הערת סיום 20.

48 (G.A. Res. 3379 (XXX) (Nov. 10, 1975); G.A. Res. 46/86 (Dec. 16, 1991).

49 ראו רוח החירות של Freedom House לשנת 2013, המונה 88 מדינות מתוך 195 הנבחרות בדוח (45%) כדמוקרטיות שמתקיים בהן חופש מלא; FREEDOM HOUSE, FREEDOM IN THE WORLD (2014), at 6 (2014).

המתינו עד לתיאום המדובר. לדעת גנז, השלכה ישירה של הצדקת הציונות רק בשם הגנת הצורך היא חובת היהודים להבין את התנגדות הערבים, שהייתה מוצדקת במידה מסוימת, ולחובתם לפייס אותם בגין המחיר הכבד ששילמו על שיבת היהודים לציון ועל העוולות הקשות שגרמו להם.⁵⁰

יתרה מזו: גנז מטיל אחריות על עמי אירופה בכלל ועל הגרמנים במיוחד לפצות ולפייס את הפלסטינים על המחיר הכבד ששילמו, שהרי לולא האנטישמיות האירופית לא הייתה ליהודים עילה מוצדקת לפלוש לפלסטין, לפי הנוסחה של גנז. אם לא די בכך, לדעת גנז, "כל האומות, או לפחות אלה מתוכן המסוגלות לכך [...] מוטלת עליהן חובה לסייע בפיוס הערבים ובפצוים על המחיר ששילמו", שכן רק הם שילמו ליהודים במטבע הטריטוריאלי ואילו עקרון ההגדרה העצמית אמור להיות חלק ממערכת צדק כללית עולמית. לא נצטננה דעתו של גנז עד שמצא בכך את הבסיס המוסרי והצודק להצעת אהוד ברק משנת 2001 – שקנדה ואוסטרליה תקלוטנה פליטים פלסטינים.⁵¹

50 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 69-73. כדאי לציין שגנז מרחיק לכת בתיאור עוולות הציונות ואינו כוחל כמעט בשום כינוי לתיאור מעשי היהודים. שם, בעמ' 134-135, הוא מכנה את אשר עשו היהודים "טיהור אתני", אם כי הוא רואה בכך טיהור אתני מן הסוג הקל. בת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 137-138, הוא מדבר על עוולות הציונות מאז ראשיתה, "מעשי הניצול והנישול שעשתה מן השלבים הראשונים ואילך, לרבות הגירוש הנפשע של 700,000 פלסטינים בזמן מלחמת העצמאות של ישראל". מובן מאליו שהוא מאמץ כאן את הנרטיב הפלסטיני במלואו, נרטיב שאחיותו בעובדות היא לכל הפחות חסרת ביסוס מדעי. על ההיבט הלא-מדעי של הנרטיב הפלסטיני ראו יואב גלבר "על מצבה של ההיסטוריוגרפיה בישראל" תשובה לעמית פוסט-ציוני 109, במיוחד בעמ' 147-155 (טוביה פרילינג עורך, 2003). לביקורת מקיפה יותר על נרטיב זה כפי שניסו לבססו "ההיסטוריונים החדשים" ראו אפרים קארש פיברוק ההיסטוריה הישראלית (1999).

51 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 72-73. במקום אחר (עמ' 209, הערת סיום 24) הוא שוב מרחיק לכת וכותב: "במקרה שלנו ייתכן שאם ראוי שהפלסטינים יאפשרו ליהודים לממש את הגדרתם העצמית בארץ-ישראל, יש לפצות אותם באופן טריטוריאלי כך שכל האומות או כמה מהן תזוונה מעט ותותרנה מעט על הטריטוריות שבהן הן מחזיקות היום; אפשר גם שהפלסטינים יפוצו פיצוי כספי שעלותו תתחלק בין כל האומות המסוגלות לשאת בו". מובן מאליו שאילו היה גנז מתבונן מעט על מדינות האזור, היה מוצא בקלות מספר גבולות סמוכים שאין בהם כל קדושה וגם לא צפיפות יתרה, ובעצם הם חסרים כל לגיטימיות לפי מונחי הצדק שלו עצמו. אולם, גנז נוטה להתייחס למדינות המזרח התיכון בירת מלכות. כך, למשל, הוא כותב ש"מי שאינם מערערים על זכותה של ממלכת ירדן להתקיים כמדינה עצמאית ועל זכותה לשלמותה הטריטוריאלי", צריכים לתמוך בחלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות (ת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 134). מן הדברים משתמע גינוי מוסרי לאלו שיהינו לערער על זכויות המשפחה ההאשמית, ומעובדה זו עצמה אני מרשה לעצמי להסיק שגנז לא העמיק במקור הזכות המעורער של "ממלכת ירדן" כפי שניסה להתעמק במקורות הזכות של מדינת ישראל. עיון בהסטוריה המדינית והאתנית של המזרח התיכון מלמד עד כמה דיוניו והצעותיו של גנז רחוקים מן העולם שעליו הוא מדבר.

גנז ממשיך וקובע שעל ישראל לקבל זכות שיבה מצומצמת של פליטים שמקומותיהם המקוריים אינם תפוסים, וזאת בגלל "חובתה של ישראל לכטא הכרה במצב הקשה ובסבל שגרמה שיבת היהודים לארץ-ישראל לפלסטינים".⁵²

הדברים הללו מפתיעים ומנותקים מהנעשה בזירה הבינלאומית. בן-דרור ימיני סיכם לאחרונה את "נורמת ההומוגניזציה" שרווחה במאה העשרים, שבמסגרתה הועברו אוכלוסיות גדולות של מיעוטים כדי לייסד מדינות לאום באותן שנים שבהן הוקמה מדינת ישראל. ימיני מונה תנועה עולמית של 50-60 מיליון נפש: טרנספר הדדי בין טורקיה ליוון, טרנספר הדדי בין אוקראינה לפולין, מיליוני גרמנים-אתניים שברחו בשלהי מלחמת העולם מכל רחבי מרכז ומזרח אירופה, דרום רוסיה והבלקן אל עבר גרמניה, הטרנספר ההדדי בין הודו לפקיסטן ועוד ועוד.⁵³

לא זו בלבד, אלא שנורמה זו נתמכה באותה תקופה על ידי המדינאים המכובדים ביותר כדרך ראויה לפתרון סכסוכים לאומיים. בהקשר הישראלי הייתה ועדת פיל הראשונה להציע את חלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות. כך קבעה הוועדה בסעיף 10 לדוח שהגישה: "במוקדם או במאוחר יהיה צורך בהעברת אדמות, במידת האפשר – חילופי אוכלוסין", וחבריה אף ראו בחילופי האוכלוסין פתרון אידאלי.⁵⁴ שבע שנים קודם לכן, בשנת 1930, הגיש בית הדין הבינלאומי הקבוע לצדק – הערכאה המשפטית הגבוהה ביותר באותן שנים – חוות דעת מייצגת בנוגע לחילופי האוכלוסין בין יוון לבולגריה, שתמכה ב"הגירה הדדית במספרים גדולים ככל האפשר" במטרה לצמצם את מרכזי ההתססה האירדנטיים במדינות הלאום.⁵⁵ רבים מהמנהיגים הערביים תמכו בטרנספר הדדי כדרך לפתרון של בעיית פלסטינה, וגם כמה מנהיגים בתנועה הציונית – מעטים יחסית בהשוואה למספר התומכים בפתרון זה אצל הערבים ואצל מדינאים לא יהודים.

העיקר הוא שלגבי כל מיליוני העקורים הללו, הפזורים על פני הגלובוס כולו, לא הוכרה מעולם זכות שיבה למקומותיהם המקוריים. שורה של טריבונלים בינלאומיים שללו את קיומה של זכות כזו, ביודעם שאם היא תוענק יהיה בכך כדי לערער את היציבות הבינלאומית. שיבתם של מיליוני מוסלמים ליוון או לבולגריה, או של מיליוני נוצרים לתורכיה, יגרום מיד למרחץ דמים בלתי-פוסק. את דרישת השיבה של מיליוני הגרמנים-האתניים למקומות שמהם גורשו – או פיצויים – מעלה רק מיעוט שולי בגרמניה, והפולנים מבהירים עד מהרה שתביעה שכזו תיענה בתביעה נגדית בגין הנזקים שגרמה גרמניה לפולין.⁵⁶

הדרישה של גנז מישאל לקחת אחריות ולו חלקית על הסבל הפלסטיני, ולאפשר כתוצאה מכך זכות שיבה מצומצמת, מנותקת מן הדין הבינלאומי כמו גם מן הנורמות הרווחות בעולם בתחום זה. אך לא זו בלבד אלא שגנז מתעלם לחלוטין מהעובדה שהטרנספר היה, לכל הפחות, הדדי. בד בבד עם בריחתם או גירושם של כ-700 אלף מערביי ארץ ישראל (כך לפי

52 צ"ש, לעיל ה"ש 5, בעמ' 124-127 (הציטוט מעמ' 125).

53 ימיני, לעיל ה"ש 45, בפרק 2.

54 PALESTINE ROYAL COMMISSION, REPORT, 1937, Cmd. 5479, at 389

55 Greco-Bulgarian "Communities", Advisory Opinion, 1930 P.C.I.J. (ser. B), No. 17, at 4 (July 31).

56 ימיני, לעיל ה"ש 45, בעמ' 79-92.

המספר הרשמי של האו"ם, אף שלדעת חלק מהחוקרים המספר קטן יותר), כמעט מיליון מיהודי ארצות ערב נמלטו או גורשו מארצותיהם תוך כדי מעשים מגוונים של רדיפות, התנכלויות, התקפות רצחניות ונישול רכושם. מעשים אלו נהלו על ידי הממשלות הערביות בצורה מאורגנת ומתוכננת. כבר לקראת ההצבעה על הצעת החלוקה בעצרת האו"ם איים שגריר מצרים, מוחמד חוסיין הייכל פאשא, ש"חייהם של מיליון יהודים בארצות מוסלמיות יעמוד בסכנה אם יוחלט על החלוקה". מנהיג ומייסד האחים המוסלמים, חסן אל בנא, אמר בריאיון לניו-יורק טיימס ב 2.8.1948: "אם המדינה היהודית תהפוך לעובדה והעמים הערביים יבינו זאת, הם יזרקו לים את היהודים החיים בתוכם". בתחילת 1948 גיבשה מועצת הליגה הערבית הצעת חוק עבור המדינות החברות בה, הכוללת החרמת רכוש היהודים, תוך הבהרה ש"כל היהודים ייחשבו לחברי המיעוט היהודי במדינת פלסטין". הסתת הממשלות הערביות נגד היהודים הובילה לשורה ארוכה של פוגרומים והתעללויות בכל מדינות ערב, ואלה הסתיימו ביציאת מאות אלפי יהודים מארצותיהם – מרוקו, לוב, אלג'יר, תוניס, עיראק, סוריה, איראן, תימן ומצרים. התהליך נמשך שנים ספורות והסתיים בחיסולה הכמעט סופי של יהדות ארצות ערב. ראוי להשתמש במילותיו של ימיני לסיכום נושא זה: "אם נעבור לחשבון המדיני והפוליטי, הצד הערבי והפלסטיני ביתרת חובה. הנכבה היהודית היתה חמורה הרבה יותר"⁵⁷.

לבסוף, אי-אפשר לעסוק בדרישת הפיצוי בלי להתייחס לצביעות שנוהג העולם זה שנות דור בנושא הפליטים הפלסטינים. נציבות האו"ם לפליטים (UNHCR) מטפלת בפליטים מכל רחבי העולם ומסייעת להם להתחיל חיים חדשים ולהפסיק את מצב הפליטות. בזכות תכניות הסיוע של האו"ם, עשרות מיליוני פליטים מתקופת מלחמת העולם הצליחו להשתלב במקומות מגוריהם ולצאת ממצב הפליטות. לעומת זאת, עבור הפליטים הפלסטינים בלבד (!) הוקמה רשות פליטים מיוחדת (UNRWA), שבמקום לפתור את בעיית הפליטים עוסקת בהנצחתה. מסיבה זו מספרם של הפליטים הפלסטינים בלבד הולך ותופח עם השנים. אם בכך אין די, שורה של קריטריונים תמוהים וייחודיים הופכים את הפליטים הפלסטינים לקבוצה שרק הולכת וגדלה. כך, למשל, בניגוד לכללים הרגילים של UNHCR, באונר"א לא רק האדם עצמו נחשב לפליט אלא גם בניו ובני-בניו אף שמעולם לא היו בפלסטין. רק באונר"א גם מי שהתאקלם במדינה אחרת ממשיך להיות רשום כפליט, וכך מאות אלפי פלסטינים שקיבלו אזרחות בירדן (ויש בהם המכהנים בממשלתה) ממשיכים להיות רשומים כפליטים. התוצאה היא שלפי נתוני אונר"א היו בשנת 1950 כ-750 אלף פליטים פלסטינים – ובשנת 2010 כבר היו כמעט חמישה מיליון. לפי הכללים הללו יגיע מספר הפליטים בשנת 2030

57 שם, בעמ' 140-141. ספרות חשובה שנכתבה בשנים האחרונות תיעדה את האירועים הללו ואת ההיסטוריה המורכבת של מקומם בזיכרון הישראלי ובתביעות הפוליטיות של ישראל ממדינות ערב. ראו שם, בעמ' 117-141; מרטין גילברט באוהלי ישמעאל 203-270 (לבנה זמיר מתרגמת, 2013); איתמר לויין שקיעה במזרח – חיטול הקהילות היהודיות במדינות ערב ושוד רכושן (2001); עדי שוורץ "חורבן קהילות ארצות ערב: האסון שנגנז" תכלת 29, 43 (2011); Shaul; Bartal, *The Palestinian Refugee Problem Resolved*, MIDDLE E.Q., Fall 2013, at 29

לכשמונה וחצי מיליון. מובן מאליו שזו אכן הנגף העיקרית שמונעת כל אפשרות לפתרון הומניטרי סביר של בעיית הפליטים.⁵⁸ אילו נהג העולם הערבי בפליטים הפלסטינים כפי שנהגו כל מדינות הלאום בבני עמם שגורשו או ברחו לשטחם באותה תקופה, כבר מזמן הייתה הבעיה נפתרת. הפליטים הפלסטינים הם קרבן לניצול הפוליטי הציני שמנהיגי מדינות ערב ומנהיגיהם מבצעים על גבם כדי לנגח את ישראל. הבקשה מישראל לפרוע את השטר הזה רחוקה עד מאוד מלהיות דין צדק. את כל הדברים הללו אמור לדעת כל אדם המתעניין בתולדות הסכסוך היהודי-ערבי. לכולם השלכות ישירות על השאלות הנדונות בספרים של גנו, ולכל הפחות היה מתבקש שיתיחס אליהן. משום מה, גנו העדיף להתעלם.

סיכום

הנושאים שבהם דנתי מדגימים היטב את הבעייתיות הבסיסית בספריו של גנו. אין בהם התמודדות מעמיקה עם הציונות כתנועה היסטורית בעלת מאפיינים ספציפיים, שהשקפת עולמה וההצדקות לה כרוכות במצב היסטורי זה. במקום להתעמק בעובדות גנו פורש דיון תאורטי-סכולסטי המנותק מהמציאות ההיסטורית, ועל כן אין בו כדי להבהיר את עוצמת הטיועון של הצדק הציוני.

כאמור, גנו הציג את הזכות להגדרה עצמית כזכות א-היסטורית ובכך הרחיק את הדיון בזכות זו מן ההיסטוריה, שלא בצדק. הוא בנה שלושה מודלים לתיאור הציונות שאינם משקפים את ההגות והכתיבה הציונית בפועל, ובאמצעותם ניתק בין הטיועונים ההיסטוריים לטיועונים על קיומה של זכות אוניברסלית להגדרה עצמית, טיועונים שאצל הוגים ציוניים רבים השלימו זה את זה והיו כרוכים יחד. גנו העלה דרישה בלתי-סבירה לתיאום ברמה הגלובלית לשם מימוש טענות הצדק של הציונות: דרישה זו איננה סבירה כשמתבוננים בשחקנים העיקריים בזירה הבינלאומית, הן בתקופת ראשית הציונות והן כיום. לבסוף, דרישתו לפיצוי הפלסטינים מאחר שהציונות מוצדקת רק על ידי הגנת הכורח איננה סבירה על רקע הנורמות המקובלות בתחום זה, כמו גם על רקע העוול בצד המקביל, אותו גרמו הערכים היהודי ארצות ערב.

קצרה היריעה, ולכן לא נזקקתי לכמה נושאים נוספים שראוי היה להתייחס אליהם: הפרשנות התת-מדינתית של גנו לעקרון ההגדרה העצמית הלאומית,⁵⁹ היישומים המעשיים הנובעים לדעתו מהדיון העקרוני שלו ועוד.⁶⁰ בעיקר נמנעתי מלכחון בפירוט את טענות הציונות לגבי זכותם העודפת של היהודים בארץ ישראל ואת חולשת הזכות הלאומית של

58 לנתונים על אונר"א ועל הבעייתיות הקשורה בה ראו כמה מאמרים בגיליון שהקדיש לנושא זה כתב העת MIDDLE EAST QUARTERLY בסתיו 2012 (גיליון 19, חוברת 4). ראו גם DAVID BEDEIN, A ROADBLOCK TO PEACE: HOW THE UN PERPETUATES THE ARAB-ISRAELI CONFLICT: UNRWA (2014) (POLICIES RECONSIDERED); ימיני, לעיל ה"ש 45, בעמ' 92-95.

59 מעיקרון זה גנו מסיק שיש לצמצם את ביטויי מדינת הלאום היהודית, הלגיטימית רק מחמת איום הרדיפות, רק לממדי הביטחון והדמוגרפיה. לדעתי יש מקום לטיועון הפוך בהתבסס על צידוקים אחרים של מדינת הלאום. ראו על כך מאמרי בכרך זה, ליד ה"ש 81-84.

60 ראו ת"פ, לעיל ה"ש 5, בעמ' 161-209.

הערבים בה. בחינה כזו חורגת ממאמר זה, שהתמקד בכשל העקרוני שזיהיתי בגישתו של גנז להצדקת הציונות, כשל שסילוקו מאפשר רק לפתוח כהלכה את הדיון המפורט. לבסוף, אמרה ידועה של פרידריך ניטשה קובעת שפילוסוף איננו אלא עורך־דין טוב של דעותיו. בפרפרזה על דברים אלו אני מרשה לעצמי לטעון שגנז גם הוא עורך־דין של דעותיו, אך לא דווקא הטוב שבהם. גנז איננו מסתיר את שייכותו העמוקה אל קצה השמאל הציוני בישראל, בשמו ולמענו הוא שוטח את טיעונו נגד הפוסט־ציונות מחד גיסא, אך בעד הנסיגה לקווי 1967 בדיוק.⁶¹ כפי שניסיתי להראות, גנז נכשל לדעתי בייצוג סביר של עמדת השמאל הישראלי. מחנה פוליטי זה, הגם שאינני נמנה על חבריו, קל לי להבין את שיחו ושיגו כשהוא עוסק בפרגמטיזם או בבעיה המוסרית הכרוכה בשליטה צבאית לאורך זמן באוכלוסייה ערבית גדולה. לעומת זאת, הניסיון של גנז לנעוץ את מה שהוא רואה כפתרון הרצוי של הסכסוך יהודי־ערבי בשורה של קונסטרוקציות אבסטרקטיות שבהן הוא מזהה את הצדק הוא ניסיון לא מוצלח, שהייתי נוהר מלראותו כבסיס מספק לדיון בשאלות הקריטיות ביותר לעתידנו.

61 ראו, למשל, הזיהוי העצמי שלו עם עמדות ”ברית שלום”, צ”ש, לעיל ה”ש 5, בעמ’ 224, הערת סיום 1; ראו גם חתימת הספר בעמ’ 191-196.

